

INDLEDNING: UTOPIER I VOR TID

Kasper Levin¹ & Jytte Bang²

I en verden, hvor krig, økonomisk krise, klimakatastrofe og mange andre fortrædeligheder synes at være grundlæggende for vores samtidshistoriske bevidsthed, er det nærliggende at konkludere, at dystopien har fortrængt utopien som mulig verdensanskuelse. På skuldrene af de store utopier kulminerede den utopiske tænkning i det tyvende århundrede med begivenheder, der på den ene side bragte utopisk tænkning i miskredit, men på den anden side skabte mulighedsbetingelser for mange af de forandringer, vi i dag betragter som centrale værdier. Ungdomsoprøret fra slutningen af 1960'erne er formodentlig et af den vestlige verdens sidste store utopiske projekter, båret frem af en drøm om universel fred og kærlighed. Ungdomsoprøret har ubetvivleligt sat sine synlige spor i eftertiden og bidraget til ny forståelse af forholdet mellem kønnene, nyt syn på børneopdragelse, nye tanker om det metafysiske, kunst og meget mere, men som aktiv utopisk tænkning er der imidlertid ikke meget tilbage af 'ånden fra 68'. Hvor den etymologiske definition af utopien består af en negation af stedet – *topos*, så står utopien i dag på mange områder tilbage som en negativt konnoteret negation af det *virkelige*, altså som det uvirkelige eller urealistiske. Dette kommer især til udtryk i den politiske diskurs, hvor det at være utopisk frem for alt betragtes som utvetydigt negativt, uvirksomt drømmeri og spild af tid. Denne negative forståelse af utopien hænger uden tvivl sammen med den såkaldt postmoderne samfundsdiagnose og de store fortællingers død, hvilket medfører sværere betingelser for at skabe fælles drømme og visioner. Spørgsmålet, der er baggrunden for dette temanummer, er imidlertid, om dette betyder, at utopien som begreb og måde at tænke på ikke længere er virksom eller udgør en produktiv kraft for tænkningen.

I et psykologisk perspektiv kan man påstå, at mennesket pr. definition er et utopisk væsen på den måde, at det bestandigt erindrer, drømmer, ønsker, forventer og skaber forestillinger og således rummer det utopiske. Det er således en relevant opgave for psykologien at forsøge at afdække og forstå, hvordan det utopiske aspekt kommer til udtryk og fungerer i menneskers liv. Med den begrebslige forskydning imellem rum og sted kan man kort sige, at dette temanummer stiller spørgsmålet om, hvordan den psykologiske tænkning i dag *rummer* utopien som ikke-stedet. På baggrund af de

1 Kasper Levin er ph.d.-studerende ved Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.

2 Jytte Bang er lektor ved institut for Psykologi, Københavns Universitet.

følgende artikler er vi imidlertid allerede her tvunget til at nuancere vores fremstilling. Artiklerne omhandler således ikke så meget utopien som det klassiske billede af en social drøm eller et statisk ideal baseret på negationen af det eksisterende, men identificerer snarere det utopiske som en integreret funktion i aktuel menneskelig praksis eller noget virksomt i det eksisterende. Utopierne i dette temanummer viser sig således ikke som nye store fortællinger eller rene statiske negationer, men udpeger derimod områder af menneskelivet, hvor det utopiske er en integreret bevægelse, modstand, kritik eller forskel i det eksisterende. I dette temanummer kan denne overordnede tankefigur lidt skematisk opdeles i to forskellige aktualiseringer af det utopiske.

Den ene aktualisering kan kategoriseres som *eksistentielle utopier*, der fremstilles som iboende og aktivt skabende aspekter i menneskets oplevelse af stilhed (Bjarne Sode Funch), ekstrem sport (Bjarne Jacobsen), mindfulness (Anne Maj Nielsen), tid (Jakob Skov Knudsen) og eksistentiel dannelse (Søren Berthelsen Holm og Gitte Riis Hansen). Den anden gennemgående aktualisering af utopien karakteriseres i beskrivelsen af de *konkrete utopier*, der fremstilles som materielle, integrerede og virksomme bevægelser i menneskets individuelle og sociale praksisser, hvilket fremstilles i forhold til æstetisk kropsbevægelse (Kasper Levin), frivilligt arbejde (Louise Margrethe Pedersen), bæredygtige levetællesskaber (Jesper Holm og Kasper A. Kristensen), læringspraksis og konfliktløsning (Peter Berliner, Elena de Casas Soberón og Jeppe Høj Christensen), brugerdrevne standarder (Morten Nissen) og børns hverdagspraksis (Kim Rasmussen).

Bjarne Sode Funch: *Stilhed: En eksistentiel utopi*. I denne artikel beskæftiger Bjarne Sode Funch sig med stilhed som et eksistentielt utopisk fænomen. Betydningen af stilhed som utopi bliver tydelig på baggrund af den nutidige virkelighed, hvor verden kan se usikker ud, og hvor mennesker lever et travlt liv både i dagligdagen og i cyberspace. I artiklen argumenteres der for at se stilhed ikke alene som en udfordring til at møde det uerkendte i én selv: Stilhed ses som et potentiale til både spirituelle livsholdninger og kunstnerisk virksomhed. Der inddrages eksempler herfra til at vise, hvordan stilhed gennem tiderne er blevet søgt til at skabe betingelser for nærvær, fordybelse og selvrefleksion. Stilhed kan således ses som en eksistentiel nødvendighed i stræben efter klarhed og livsværdier i de perioder af livet, hvor tvivlen kan herske, og livet være vanskeligt.

Bjarne Jacobsen: *Utopi og ekstrem sport*. Siden ekstrem sporten startede i begyndelse i 1980'erne, har den udviklet sig meget, og den er med tiden blevet genstand for en vis folkelig interesse (fx maratonløb). I det senmoderne er der rejst øgede krav til individet om selv at skulle vælge sit liv. Samtidig rejser normer om et sundt og langt liv en forventningshorisont, der efterspørger det konforme. Det er artiklens tese, at individet på den baggrund anbringes i et spændingsfelt, hvor dets grundlæggende eksistentielle stræben låses fast bag det konforme og udsigtsløse. I dette dilemma tilbyder

ekstremsporten sig som et domæne, hvor individet tilbydes suverænt at sætte sine egne mål samt kompromisløst at forfølge dem. Ekstremsport tager derigennem karakter af at være små individuelle utopiske projekter. I artiklen ses dette som udtryk for menneskets orientering imod, eller åbenhed for, tanker af utopisk karakter, som stadig kommer til udtryk, også på trods af afmatningen inden for utopierne i det senmoderne samfund.

Kasper Levin: *Den utopiske krop – capoeira og deterritorialisering af ADHD*. Der argumenteres i artiklen for, at den fysiske og materielle krop udgør en konkret utopi. Interessen i artiklen samler sig omkring diagnosen *Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder* (ADHD), hvor der argumenteres for, at kroppen kan ses som et utopisk eller ikke-eksisterende sted. Analysen er inspireret af fænomenologien med vægt på den franske filosof Maurice Merleau-Pontys arbejde. Men diskussionen om præ-refleksiv bevidsthed knytter også an til et kulturteoretisk spørgsmål om kroppens materialitet som kontinuerlig bevægelse, som af Michel Foucault betegnes 'den utopiske krop' eller en 'ulegemlig materialisme'. Med afsæt i dette mellemværende imellem kroppens fænomenologiske og kulturteoretiske udtryk forbinder forfatteren den utopiske eller ulegemlige krop til sansningens primat for tanken, og på den baggrund fremhæves kroppens æstetiske og ekspressive rolle i kulturel dannelse. I sin argumentation inddrager artiklen bl.a. Gilles Deleuzes og Felix Guattaris begreb om 'deterritorialisering' samt den brasilianske kampkunst *capoeira* som udtryk for en konkret æstetisk praksis, der netop deterritorialiserer ADHD-diagnosens beskrivelse af kroppen.

Anne Maj Nielsen: *Mindfulness – implicit utopi?* Mindfulness og meditation har i de senere år fået meget interesse i den vestlige verden, og mindfulness forbindes med en venlig, accepterende og nærværende opmærksomhed 'i nuet'. Alligevel har der været kritiske røster, som ser udbredelsen af, og den store interesse for, mindfulness som en ny form for styringsteknologi i bl.a. arbejdslivet, der virker via stressreduktion. Kritikken har peget på, at det store fokus på mindfulness kan indebære en underminering af relevant kritik af fx belastende og stressende arbejdsforhold. I artiklen peger Anne Maj Nielsen imidlertid på, at man også kan se anderledes på mindfulness. Som en modsætning til at se den som en form for styringsteknologi foreslår hun, at mindfulness kan ses som både en implicit kritik af aktuelle livsvilkår og en implicit utopi om bedre måder at leve på. Artiklen argumenterer for denne position ved at inddrage nogle grundlæggende forestillinger om mindfulness og ser på, hvordan mindfulness kan give sanselige oplevelser af eksistentiel samhørighed, der er radikalt anderledes end modernitetens målrettede effektivitetsorientering og netop derved rummer en implicit kritik og nogle implicite utopiske forestillinger.

Louise Margrethe Pedersen: *Hvad kæmper vi for? – utopien om det gode samfund versus utopien om selvrealisering*. Ligeledes ud fra samfundskritiske refleksioner ser Louise M. Pedersen på, hvordan utopier også kan være

forbundet med konkret menneskelig livspraksis og praksisfællesskaber. En hovedtese i artiklen er, at der i menneskers aktive tilvalg af utopier er sket en forskydning fra utopien om det gode samfund til utopien om selvrealisering. Louise M. Pedersen belyser denne pointe ved at se på udviklingen af menneskers foreningsdeltagelse i både Danmark og USA over de sidste 50 år. Hun analyserer, at de idébaserede og samfundsorienterede foreninger oplever nedgang eller stagnation, samtidig med at der er fremgang for kultur- og fritidsforeningerne, der dyrker en afgrænset interesse eller aktivitet med medlemmernes egne aktiviteter i centrum. Dette ses som en stigende tendens til at tilvælge foreninger, der har selvrealisering og -udvikling som produkt. Denne udvikling reflekteres kritisk, idet forfatteren argumenterer for, at de samfundsorienterede foreninger netop bidrager til at skabe social kapital via deres forbindende og socialiserende funktion i samfundet.

Jesper Holm og Kasper A. Kristensen: *Bæredygtige utopiske levefællesskaber*: I deres artikel er Jesper Holm og Kasper A. Kristensen ligeledes interesserede i utopien som konkret indlejret i hverdagslivets praksisfællesskaber. De tilbyder begrebet *utopiske levefællesskaber* som en påpegning af utopiens nærvær i handlesammenhænge, hvor der arbejdes på at skabe konkret livskvalitet. Artiklen integrerer et sociologisk og et humanistisk forskningsperspektiv i sine analyser af levefællesskabet Marjatta, der har koloniseret et minisamfund i Præstø. I artiklen ses Marjatta som et konkret eksempel på et bæredygtigt levefællesskab, der er udviklet som realutopisk niche og som sådan står over for samtidens dystopiske systemkriser, hvor opløsning af sociale fællesskaber og udgrænsning af udsatte udgør et problem. Det er et sigte i artiklen at se på, hvordan disse problematiske tendenser kan modarbejdes, og hvordan man kan forsøge at skabe konkrete livssammenhænge og udviklingsorienterede tilgange, der er tilpasset læring, fællesskab og trivsel ud fra et humanistisk og systemisk værdigrundlag.

Peter Berliner, Elena de Casas Soberón og Jeppe Høj Christensen: *Utopi i praksis – læring som et rum for fred*. Interessen for at se utopier som forbundne med konkrete praksissammenhænge ses også i Peter Berliner, Elena de Casas Soberón og Jeppe Høj Christensens artikel. De undersøger utopi i forbindelse med konkret læringspraksis for lærere og pædagoger i Mexico. Uddannelsesprogrammet *Uddannelse som et Rum for Fred* har til hensigt at skabe muligheder for at fremme et mere fredeligt (dvs. støttende og resilient) miljø i uddannelsesinstitutioner. I artiklen analyseres de essays tematisk, som deltagerne skrev ved afslutningen af programmet. Her ses på de visioner og erfaringer, som er kommet frem gennem åben dialog, og på den transformative læringsproces, de har været igennem. En af analysens pointer er, at deltagerne oplevede en transformation fra at se på undervisning som organiseret omkring konkurrence og straf til at se på den som en fælles skabende proces, der bygger på glæden ved at undervise samt samarbejde og gensidig støtte. Artiklen argumenterer for, at der på dette grundlag kan skabes en praksis, hvor eleverne kan få erfaringer med fredelig konfliktløsning, gensi-

dig respekt og tillid, social støtte og samarbejde. Dette ses som vigtigt i forhold til opbygningen af demokratiske og økonomisk bæredygtige samfund gennem fredelig konfliktløsning, tillid og samarbejde.

Morten Nissen: *Brugerdrevne standarder som konkret utopi: En kulturhistorisk tilgang til subjektivitetens almengørelse*. Tanken om den konkrete utopi går igen i Morten Nissens artikel, som sigter mod at udvikle en teoretisk forståelse af standarder, nærmere bestemt brugerdrevne standarder, som tænkes anvendt i forhold til eksempelvis arbejdet med unge stofbrugere. Der lægges i artiklen op til en kritisk diskussion af standardisering som en form for styring uden etik og som rammesætter for den samfundsvidenskabelige problematik om modstillingen af standarder og subjektivitet. Som del af artiklens undersøgende argumentation problematiseres den form for kritisk modernitetsteori, som søger at etablere et standpunkt uden for processen som *abstrakt* utopi, og der argumenteres for at artikulere *konkrete* utopier. Undersøgelsen bringes i anvendelse i forhold til rusmiddelområdet. I forbindelse hermed peges på tre problematikker inden for området, nemlig evidens, farmaceutisk skadesreduktion og selvhjælp. Dennes diskussion relateres til spørgsmål i forbindelse med arbejdet med unge stofbrugere.

Jakob Skov Knudsen: *En virkelighed bag virkeligheden – utopien set fra et fænomenologisk perspektiv*. I artiklen argumenterer Jakob Skov Knudsen for, at en dybere forståelse af utopi-begrebet kan bidrage til at kaste lys over tid og tidens rolle i den daglige tilværelse. Utopien ses dermed forbundet med en konstant forudgriben, der optræder som en naturlig del af menneskers måde at orientere sig i verden på. Jakob Skov Knudsen betegner disse *mikro-utopiske projekter* og ser heri åbninger mod fremtidsmuligheder, som måske ellers ikke ville være trådt frem. Artiklen benytter to cases til at kaste lys på disse mikro-utopiske muligheder, nemlig terapi og religiøsitet. Det vises gennem disse eksempler, hvordan nye muligheder kan åbne sig frem for blot at forblive usynlige eller umulige. Kierkegaard inddrages undervejs til at argumentere for, at der er en oscillerende bevægelse mellem det, der er, det, der kunne ske, og det, som allerede er sket.

Kim Rasmussen: *Børns utopier?* Kim Rasmussen tilføjer utopi-begrebet en ny dimension, når han rejser spørgsmålet: Har børn utopier om fremtiden? Han hævder i artiklen, at utopier også findes som en dimension i børns liv, og viser derefter, gennem analysen af et eksempel, hvordan børns utopier lever, og hvad der sker med dem i børnenes møde med de voksne og de dagligdags praktiske mulighedsfelter. Artiklen retter på den måde opmærksomheden mod selve begrebet om 'børns utopier' som et felt, der bør tages alvorligt. I forlængelse heraf gøres der opmærksom på, hvordan børns utopier lader sig fortolke af voksne, og hvilke dagsordener de voksne har i deres tilgang til børns utopier. Artiklen bidrager til at pege på vigtigheden af at tage børn alvorligt og argumenterer for, at begrebet om 'børns utopier' kan bidrage til at tænke dybere over børns ønsker for fremtiden og muligheden for at forbedre aktuelle forhold i deres dagligliv.

Søren Berthelsen Holm og Gitte Riis Hansen: *Utopi og dannelse – dannelse i et eksistentielt perspektiv*. Der argumenteres i artiklen for nødvendigheden af et eksistentielt orienteret dannelsesperspektiv og, i sammenhæng hermed, for, at begrebet om utopien er centralt for dannelsesbegrebet. Artiklen tager afsæt i en kritisk refleksion over, at dannelse som perspektiv presses ud og forfalder i tidens fokus på evidens, hvor der som tendens fokuseres på effektmåling i forhold til læring og udvikling. Bekymringen artikuleres som en risiko for, at metode-resultat-kausaltætænkningen går ud over omsorgen for menneskets udvikling og læring, således at disse kommer til at dreje sig om, hvad der ‘virker’, snarere end med det levede liv i bredere forstand med etik, fællesskab og livsduelighed som centrale værdier. Artiklen argumenterer for, at mennesket og selve dannelsesprocessen bliver reduceret til et spørgsmål om instrumentaliseret kompetenceudmåling. Over for denne bekymring søger forfatterne at fremskrive et eksistentialistisk dannelsesperspektiv, hvor væren og tilbliven træder frem over for den herskende evidensbaserede, effektivitets- og målrationelle dannelsestæknings ensidighed.

Det har været vores håb med dette temanummer at kunne åbne op for refleksioner og dialog omkring utopier og deres aktualitet i den tid, vi lever i. Vi mener det mål er nået i kraft af de forskellige artiklers bidrag. Vi ønsker hermed rigtig god læselyst.